

Diyanet

İlmî Dergi

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
Dinî Yayınlar Genel Müdürlüğü

Üç Ayda Bir Yayınlanır

Cilt: 48 • Sayı: 4 • Ekim - Kasım - Aralık 2012

MÂTÜRÎDÎ'DE AHİRET ÂLEMİ İNANCININ TEMELLENDİRİLMESİ

Mehmet MALKOÇ*

Özet:

Hayatı anlama ve tanımlama insanlığın en önde gelen uğraşısı olmuştur. Bu zihni çabanın merkezinde yaşama son veren ölüm ve ölüm ötesi hayat bulunmaktadır. İnsan, bu gerçeği doğru algıladığında, sahip olduğu hayatı değerlendirmekte ve onu hayırlı faaliyetler alanına dönüştürmektedir. Bunu başaramadığı zaman ise ölüm ve ötesi gerçeğine zihnini kapayarak dünyadaki diğer canlılardan bir farkı kalmamaktadır. İslam âlimleri arasında nakil-akıl dengesini kuran, nakli ihmal etmeyen akılcılığıyla tanınan Mâtürîdî, ahirete dair yorumlarında insanın eğitilmesi ve onun psikolojisine öncelik vermiştir.

Mâtürîdî, bireyi aktifleştiren, kendine ve varlıklara karşı yararlı kılan, hayata huzur ve değer katan bir ahiret âlemi inancı fikrine sahiptir. İnsan yaşamında önemsiz bir fiil, sebep ve neticeden uzak kalmadığına göre her şeyin etrafında döndüğü hayatın bir sebep ve neticeye bağlanmaması anlamsızdır. Birey ve toplum, ölüm ve ötesiyle ilgili vahye karşı ilgisiz kalarak değil, ona kulak vererek, doğru yorumladıkları müddetçe hayatın huzuruna erecektir.

Anahtar Kelimeler: Mâtürîdî, Ahiret, İnanç, Temellendirme.

Establishment of a Belief in the Afterlife Based on the Doctrine of Maturidiyyah

Abstract:

Understanding life and defining it has been the focal point of humanity throughout history. Death ending life and life after death has been at the centre of this mental through process. If human beings truly understood the reality of life, then they would not only cherish the life that they possess, but also transform it to constantly

---

* Dr., T.C. Deventer Başkonsolosluğu Din Hizmetleri Ataşesi

encapsulate positive actions and righteous deeds. If a human cannot manage this, then he closes the gate of truth on his mentality and the reality of the death, becoming no different to the other creatures in this world. Maturidi, who structured the balance of reason and revelation (conveyance) amongst Islamic scholars and who was known as a scholar for using reason without negligence towards the revelation (conveyance), gave a priority to the education of humans and their psychology in regards to the reflections related to the afterlife.

Maturidi possessed the belief that the knowledge and acceptance of an afterlife made the individual active, beneficial to both himself and other creatures, and made his life peaceful and valuable. Thinking that life is baseless and causeless is absurd and meaningless; for everything around human beings is not independent from cause and effect. Consequently, the individual and community can reach peace and quality of life merely by listening to the advice of the revelations in relation to death and the afterlife, and not by the negligence of these two topics.

Key Words: Maturidi, Afterlife, Faith, Establishing.

GİRİŞ

Kur'an-ı Kerim'de ahiret âlemi inancı, İslam'ın başlıca temellerinden biri olarak ortaya konulmuş ve ahiret âlemine iman farz kılınmıştır. Ahiret, kelâm kitaplarının üç ana konusu olan ulûhiyet ve nübüvvetten sonra üçüncü sırada gelen sem'iyât başlığı altında ele alınmıştır.

Mâtürîdî'nin benimsediği bilgi sistemi¹ ahiret âlemi hakkında bilgi elde etmede de bir yöntem oluşturmuştur. Buna göre ölüm ötesi hayatın imkânına dair bilgi; akıl yürütme ve doğru haber yoluyla elde edilebilir. Mâtürîdî'ye göre Kur'an-ı Kerim'den hareketle ahirete imanın tarifi şöyledir: İnsanın bilgi edinme yollarını kullanarak varlığına yürekten inanacağı bir bilgiye sahip olmasıdır. Kur'an-ı Kerim'de ahirete müteallik meseleler, daha çok bilinen örneklerden hareketle ele alınmıştır. Ona göre insan, duyulur âlemde elde ettiği izlenimlerle algılayan ve düşünebilen bir varlıktır. Kâinatın yaratıcısını ispat etmede kâinattaki olay ve nesnelere nitelikleriyle istidlâlde bulunmak gerektiği gibi, duyular ötesi âlem hakkında da bilgi sahibi olmak için duyular âleminde gerçekleşen olayların rehberliğine ihtiyaç vardır. Ahiret âlemi akli hükümlerin mümkinat alanına girmektedir. Akıl bu alanda namaz, oruç, hac, kefaretlar, cennet ve cehennem mevcut olup olmaması gibi kesin bir öngöründe bulunamaz. Akıl yürütme eylemi, duyuların kullanılmasıyla gayp alanının idrak edilmesinde bir vasıta olmaktadır. Çünkü aklın gaybî âlemin varlığını fark edebilmesi ve hakkında konuşa-

1 Mâtürîdî'nin bilgi teorisi hakkında daha fazla bilgi için bk. Hanifi Özcan, *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi*, İstanbul 1998.

bilmesi duyular aracılığıyla olacaktır. Bu sebeple duyular, muğayyebâtı idrakin bir vasıtası olmaktadır. Çağımızda duyu ötesindeki dünyaya dair insan bilgisinin yine duyular vasıtasıyla oluştuklarının savunulması Mâtürîdî'nin görüşünü teyit edicidir.² Ahiret hayatını inkâr etmek kişiyi küfre götürür. Fakat inkâra gidilmediği ve açık nasla çelişmediği sürece, bu konuda farklı yorumlar yapılabilir. Zira Kur'an-ı Kerim'de de kıyamet ve sonrası hakkındaki ihtilafa dikkat çekilmiştir.³

Konu Mâtürîdî'nin Te'vîlât⁴ ve onun Şerhi⁵ esas alınarak işlenmiştir. Ahiret naklen sabit olmakla birlikte Mâtürîdî, ahiret âlemi inancını ağırlıklı olarak aklen temellendirmesi, ahiret konusunun kelâm kitaplarında aklî açıdan ayrıntılı bir şekilde işlenmesinin İbn Sînâ'nın tesirine bağlayan görüşü zayıflatmaktadır.⁶

1. AHİRET ÂLEMİ İNANCININ TEMELLENDİRİLMESİ

1.1. Naklen Temellendirilmesi

Sözü söyleyen hakkında: "O, bu sözünde doğrudur veya yalancıdır" diyebileceği-miz her kelâma haber adı verilir.⁷ Mâtürîdî de haberi, içerisinde yanlışlığın veya yalanın bulunması muhtemel söz olarak tanımlar.⁸ Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın sözünün hak olduğu ifade edildiğinden, ölümden sonraki hayatın varlığını bildiren sözü de hak olup inanılması gereken bir haber konumundadır.⁹

İnsanoğlu, her zaman duyuların ve aklın bilemeyeceği konuları daima bir önceki nesillerden haber vasıtasıyla öğrenmiştir. Doğru bilgiye ulaşmada nakil ve haber, hiçbir fert ve toplumun kendisinden müstağni kalamayacağı bir yöntemdir. Haber, bilginin elde edilmesinde aklî bir zorunluluk olduğuna göre, peygamberlerin haberlerinin doğruluğu sabit olduğundan¹⁰, haber-i resûl ile mütevâtir haberin benimsenmesinin lüzumu ortaya çıkmaktadır.¹¹

2 Bk. Richard Swinburne, *Tanrı Var mı?* (çev. Muhsin Akbaş), Bursa 2001, s. 4, 112.

3 en-Nebe', 78/2-3.

4 *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*'nin Fâtıma Yusuf Haymî tarafından neşredilen Beyrut 2004 baskısı temel alınmıştır.

5 Alâeddin es-Semerkindî tarafından, hocası Ebu'l-Muîn en-Nesefî'nin *Te'vîlât*'a ait açıklamalarından istifade ederek kaleme alınan Süleymaniye Ktp., Medine Bölümü, nr. 179'da bulunan yazma temel alınmıştır.

6 Bk. Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi*, İzmir 2002, s. 240.

7 Yusuf Şevki Yavuz, "Haber", *DİA*, XIV, 346; Ali el-Cârim-Mustafa Emîn, *el-Belâğatü'l-Vâdiha*, Dımaşk 1999, s.158.

8 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne* (nşr. Fatıma Yusuf Haymî), Beyrut 2004, III, 560.

9 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, I, 249; II, 133; IV, 169; Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed Alâeddîn es-Semerkindî, *Şerhu't-Te'vîlât*, Süleymaniye Ktp, Hamidiye, nr. 176, vr. 104a, 255b, 622a.

10 en-Neml, 27/27; Kâf, 50/30; er-Rûm, 30/28.

11 Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* (çev. Bekir Topaloğlu), Ankara 2002, s. 4, 10-13; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, IV, 46, 87; V, 203; Alâeddîn es-Semerkindî, *a.g.e.*, vr. 586b, 597a, 794a.

Mâtürîdî'nin bilgi sisteminde nesne ve olayların gerçekliklerinin anlaşılmasında bilgi kaynaklarından biri kabul edilen haber,¹² kendinden sonra gelen Mâtürîdî kelâm ekolünü yerleştiren düşünürlerce de bilginin elde edilmesinde kaynak olmuştur.¹³ Söz konusu delil, her ne kadar akfî değil, naklî delilden, yani Kur'an'dan alınmış olsa da Mâtürîdî, insanın bilgiye ulaşmada kendisinden müstağni kalamadığı haberin kabul edilmesinin gerekliliği üzerinde durur. O, bu fikrini ahiretin varlığını bildiren haberin yaşamdaki öneminden hareketle habercinin ve onun haberinin doğruluğunu temellendirerek yapar. Ona göre günlük yaşamda insan, doğruluğu ispatlanmamış onca habere inanarak karar vermekte ve tasarrufta bulunmaktadır. Doğruluğu eylem ve sözleriyle ispatlanmış olan peygamberlerin ahiret âleminin varlığını bildiren haberlerine inanılmaması bir çelişki doğurur. Netice olarak doğruluklarını ispatlayan onca delile sahip olan peygamberlerin haberine inanılması bir gerekliliktir. Mâtürîdî bu konuda şunları söyler: Zararlı eşyanın bilinmesi de yalnız haberle olur. Sefere çıkacak olan birine, birisi yolda eşkıya olduğunu söylese, kendisine haber verilen kişi haberin doğru olup olmadığını, haber verenin doğru söyleyip söylemediğini ve eşkıyanın kendisine zarar vereceğini kesin bilmediği hâlde ona inanır ve tedbirini alır. Dünya menfaatleri uğruna onca haber tasdik edilirken, onlarca delillerle haberini destekleyen Resul'un haberinin kabul edilmemesi bir çelişkidir.¹⁴

Mâtürîdî, peygamberlerin bildirdiği haberlerin doğruluğunu tasdik etmenin üç açıdan zorunlu hâle geldiğini söyler. Bunların ilki, getirdikleri ne olursa olsun akıl nazârında kabul gören, Allah'ın bir olması gibi, tâbi olunması gereken şeylerdir. İkincisi, peygamberlerin bizzat kendi hâl ve tutumları onları doğrulamayı gerektirir. Zira onlar hitap ettikleri toplumun içinde yetişmiş, kendilerinden yalan söz ve ahlak dışı haller zuhur etmemiş, hep doğru insanlar olarak tanınmışlardır. Üçüncüsü ise getirdikleri mucizeler alışılmışın dışında hâlleri tasvir etmektedir. Bütün bunlar, onların getirdiği diğer haberlerin de tasdik edilmesi gerektiğini gösterir.¹⁵

Ahireti inkâr edenlerin, Hz. Peygamber'den ahiretin varlığına bir delil olarak ölmüş babalarını geri getirmesini talep etmeleri¹⁶, müddei üzerine gerekli bulunan bir

12 Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 9-17; a. mlf., *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, V, s. 203; Alâeddîn es-Semerkandî, a.g.e., vr. 794b; Hüseyin Atay, "Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ve Bilgi Kuramı" (*İmâm Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik* İçinde), Ankara 2003, s. 175.

13 Ebü'l-Yüsr Muhammed Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, (çev. Şerafettin Gölcük), İstanbul 1980, s. 8-12; Ebu's-Senâ Mahmûd b. Zeyd el-Hanefî el-Mâtürîdî el-Lâmişî, *et-Temhîd li kavâidi't-tevhîd* (nşr. Abdülmeccid et-Türkî) Beyrut 1995, s. 41-43.

14 Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 10-12; Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, III, 86; V, 12, 21, 285, 359, 406; Alâeddîn es-Semerkandî, a.g.e., vr. 436b, 624a, 744b, 746b, 808b, 809a, 816a, 847a; Özcan, *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi*, s. 90.

15 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, IV, 442, 443; V, 299, 300; Alâeddîn es-Semerkandî, a.g.e., vr. 695b, 820a.

16 ed-Duhân, 44/36.

kural olduğunu hatırlatır. Zira Hz. Peygamber, ahiretin varlığını haber vermiş, bunu delilleriyle ortaya koymuştur. Ba'î inkâr edenlere düşen, iddialarının doğruluğu adına delil getirmektir. Böylece onların istekleri geri çevrilmekte, inadî tutumları ortaya konulmaktadır.¹⁷

Sonuç olarak insanın bilgiye ulaşmada kendisinden müstağni kalamadığı haber de aynı zamanda ahiretin varlığına bir delil olmaktadır. Mâtürîdî, bu fikrini ahiretin varlığını bildiren haberin yaşamdaki öneminden hareketle habercinin ve haberinin doğruluğunu temellendirerek yapar.

1.2. Aklen Temellendirilmesi

1.2.1. Ahiretin Aklen Mümkün Oluşu

Olabilirlik anlamında mantık ve felsefe terimi olan “îmkân” kavramı sözlükte, “bir işin kolayca yapılabilir olması, bir fiilin gerçekleşmesinde herhangi bir engel bulunmaması ve güç yetirilebilir türden olması” anlamına gelmektedir.¹⁸ Burada ahiretin aklen mümkün olması, ilahî kudret ve varlıktaki dönüşüm açısından işlenecektir.

1.2.1.1. İlahî Kudret Açısından

Kudret; Allah'ın zatına nispet edilen, O'nun ne olduğunu ve yetkinliğini ifade eden sübûtî sıfatlardandır.¹⁹ Bir va'di yerine getirmemek, ancak acizyet ve unutma hâlinde söz konusu olur. Yüce Allah kudret sahibi olup, bütün noksan sıfatlardan münezzehtir ve kemâl sıfatlarla mevsuftur.²⁰ Hiçbir canlımın asla kaçıp kurtulamayacağı ölüm gerçeği, Allah'ın yaratıkları üzerindeki bu gücünün varlığını hissettirmektedir.²¹

Mâtürîdî'ye göre Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın kâinattaki varlıkların yaratılmasını ön plana çıkarması ve bazı varlıklar üzerine yemin etmesindeki amaç, varlıktan haber verme değil, kendi kudretinin insanlarca anlaşılmasını sağlamak ve varlıklar üzerindeki kudretini bildirmektir.²² Nitekim özellikle ilk gelen vahiylerdeki kıyamet, ba's, hesap, azap, mükâfat, cennet ve cehennem konuları tek ve yegâne kudret sahibi olan Allah fikri etrafında sunulmuştur.²³

Mâtürîdî, ahiret hayatını inkâr etmenin, nübüvveti inkârdan daha kötü olduğunu söyler. Çünkü insan, Cenâb-ı Hakk'ın ahireti yaratmadaki kudretini ispatlayan onca

17 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, IV, 462, 477; Alâeddîn es-Semerkindî, *a.g.e.*, vr. 700a, 703b.

18 İmkân kavramı ve çeşitleri hakkında bilgi için bk. Mahmut Kaya, “İmkân”, *DİA*, XXII, 224–225.

19 Hüseyin Atay, *Kur'an'a Göre İman Esasları*, Ankara ts., s. 51; Bekir Topaloğlu, “Allah”, *DİA*, II, 488–491.

20 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, IV, 490, 565, 570; V, 12, 428; Alâeddîn es-Semerkindî, *a.g.e.*, vr. 706b, 727a, 728a, 744b, 852b.

21 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, V, 30; Alâeddîn es-Semerkindî, *a.g.e.*, vr. 749a.

22 Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, V, 33, 170, 198, 331, 332; Alâeddîn es-Semerkindî, *a.g.e.*, vr. 749a, 781a, 792b, 828a.

23 Mehmet Paçacı, *Kur'an'da ve Kitâb-ı Mukaddes'te Ahiret İnancı*, İstanbul 1994, s. 138.

diriliş örneklerine tanıklık etmektedir. Bu kudreti bir peygamber olmadan da görebilmektedir. Ayrıca ahireti inkâr eden bir insan, Cenâb-ı Hakk'ın varken yok olan bir nesneyi tekrar yaratamayacağı fikrine sahip olduğundan Allah'a acizlik izafe etmek ve inkâra düşmektedir.²⁴ Mâtürîdî'ye göre Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın kudretinin anlaşılması için insanların ilah yerine koyarak taptıkları putların nelere güç yetirdikleri sorulmakta ve bu kendilerine tapılan varlıklar ile yer, gök ve ikisi arasındaki varlıkları yaratan kudret arasında bir mukayese yapılmaktadır. Bu mukayesede tuttıkları yolun tutarsızlığı onlara gösterilerek, Allah'ın ba'se kudreti ortaya konulmaktadır.²⁵

Varlıkları yokken var eden, sonra yok eden, anne karnındaki karanlıklar içinde insanı deveran ettirerek dünyaya getiren, birbirinden farklı özelliklere sahip duyu organlarını yaratan kudretin ahireti yaratması aklen mümkündür.²⁶ Mâtürîdî, "Allah dilediğini yaratır. Bir işe hükmedince ona sadece "Ol!" der; o da olur" ²⁷ mealindeki ayetteki ifadeleri, Cenâb-ı Hakk'ın yaratmadaki süratinden ve yaratmanın O'na kolay olmasından kinaye olduğunu söyler. Ona göre ölümden sonraki diriltirme olayının da aynı şekilde anlaşılması gerekir. Ayette "kef-nûn" harflerinden oluşan kelime, Arap dilinde bir işin çok kısa zamanda ve kolay gerçekleşmesini açıklar. Yine "Ol" kelimesinin telaffuzunda bir zorluk olmadığı gibi Cenâb-ı Hak için de ba'se bir zorluk yoktur. Zira insanın yaratılması ve tekrar diriltilmesi, tek bir insanın yaratılması gibi olup ²⁸, ahireti yaratmanın Allah'a ne kadar kolay olduğunu gösterir. Zira Allah, bütün noksan sıfatlardan münezzehe olup, bütün kemâl sıfatlarıyla muttasıftır.²⁹

Mâtürîdî'ye göre Kur'an-ı Kerim, Allah'ın ölüleri diriltmeye muktedir olduğunu ispat etmek için muhatapların dikkatlerini daima kendi etraflarında gerçekleşen olaylara çekmiştir. Öncelikle Mekkeliler nezdinde hayati öneme haiz bulunan devenin yaratılışı, ardından bütün ihtişamıyla gözlerinin önünde yükselen dağların yaratılması, sürekli kendilerinden istifade ettikleri gökyüzü ve yeryüzüne bakışların çevrilmesi istenmektedir. Bütün bunlardan, insanı tekrar yaratmaya Allah'ın ne kadar muktedir olduğu neticesini çıkarmak mümkündür.³⁰

Mâtürîdî, ölümden sonraki dirilmeyi kanıtlamak için ilk yaratma üzerinde durur. Ona göre bir şeyin ikinci defa yaratılması, o şeyi ilk defa yaratmaktan daha kolaydır. Ba'sin Allah'a kolay olmasından söz eden ³¹ ayetleri buna örnek getirerek ilk yarat-

24 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II, 617; III, 262; Alâeddîn es-Semerkandî, *a.g.e.*, vr. 408a, 477a.

25 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, IV, 186, 187; Alâeddîn es-Semerkandî, *a.g.e.*, vr. 626a.

26 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, III, 106-107; IV, 366; Alâeddîn es-Semerkandî, *a.g.e.*, vr. 442b, 675a.

27 Âl-i İmrân, 3/47.

28 Lokmân, 31/28.

29 Mâtürîdî, *Kütübü't-Tevhîd*, s. 64; Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, I, 270; II, 133; IV, 76, 216, 630; V, 146; Alâeddîn es-Semerkandî, *a.g.e.*, vr. 113a, 255a, 594b, 633b, 742b, 779.

30 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, V, 445, 446; Alâeddîn es-Semerkandî, *a.g.e.*, vr. 856a, 85b.

31 er-Rûm, 30/27; et-Teğâbûn, 64/7; Meryem, 19/9, 21; el-Kiyâme, 75/4.

maya muktedir olanın ikincisine de güç yetireceğine işaretlerle, ilahî kudretin varlığının ahiretin varlığını aklen mümkün kıldığını söyler. Hz. Âdem'i ebeveysiz olarak top-raktan, Hz. İsa'yı da babasız olarak yaratan Cenâb-ı Hakk'ın, insanı ölümünden sonra diriltmesi nasıl inkâr edilebilir? Asıl hayretle karşılanacak olan, ilk yaratmanın nasıl gerçekleştiğidir. Ona göre ayetlerde ilk yaratmanın dikkate sunulmasının sebebi, neti-cenin başlangıç üzerine bina edilmesinden ötürüdür. Allah'ın sadece ilk yaratmadaki kudreti bile, Allah'ın ba'se muktedir olduğunu kanıtlamaktadır.³² Ayrıca ilk yaratma-da ve ardından hayatın devam ettirilmesinde hiçbir kusur ve zorluk görülmemiştir ki, insanın tekrar yaratılmasında zorluk vuku bulsun.³³

Ayrıca Cenâb-ı Hak, ahiret hayatının varlığını haber vermesinin yanında, insanın yaratılması gibi hissî bir örneği delil getirir. Yeryüzündeki bütün uzmanlar bir araya gelseler, insanın sahip olduğu mükemmel mekanizmanın sırrını keşfedemezler. Yine her bir gıdanın vücutta ifa ettiği eşsiz vazifenin icra ettirilmesini tam olarak anlayamazlar. Bütün bunlar, insanın gözleri önünde her an gerçekleşen olaylardır. Bunlar açık bir şekilde her an Allah'ın ba'se kudretini, derinlemesine düşünmeden insana göstermektedir.³⁴

Yine Mâtürîdî'ye göre ilahî kudrete hissî bir delil, Allah'ın gökten suyu indirerek onunla ölümünden sonra yeryüzünü diriltmesidir.³⁵ Allah, hiçbir canlılık emaresi taşımayan topraktan, her bahar su sayesinde canlanan bitkiler, ekinler ve ağaçlar çıkar-maktadır. Bunun yanında Allah'ın semadan indirdiği su; özellikleri, renkleri ve tat-ları birbirinden farklı olan canlıların bünyelerine uygun olup, her bir varlığın kıvamı onunla sağlanmaktadır. Bu kadar çeşitli varlığın ihtiyacını bir su ile gidermeye gücü yeten varlığın, yoktan bir şey yaratmasında zorluktan bahsedilemez. Çünkü iki ihya olayı arasında bir fark yoktur. Birine muktedir olan, diğerine de muktedirdir. Öyleyse Allah, toprak hâline gelen, toprağa dönüşen insanı yeniden diriltmeye kadirdir.³⁶

Son derece büyük ve sınırsız olmakla birlikte, göklerin direksiz bir şekilde yük-seltilmesi³⁷ ve bunlardaki mükemmeliyet Allah'ın bir ahiret âlemi yaratmaya muk-

32 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II, 96, 97, 133, 223, 395, 463; III, 295; IV, 11, 37, 44, 46, 214; V, 30; V, 30, 198, 367; Alâeddîn es-Semerkanî, *a.g.e.*, vr. 242a, 255b, 290b, 365b, 432a, 486b, 512b, 577a, 633a, 749a, 792b, 837a.

33 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, III, 357, 358, 474; IV, 59, 173, 558, 614; V, 10, 35, 39, 203, 256, 265, 332, 344, 353, 358, 385, 432-435; Alâeddîn es-Semerkanî, *a.g.e.*, vr. 532a, 590b, 622b, 725a, 739a, 744a, 750a, 751a, 794b, 807b, 810b, 828b, 832a, 834b, 835b, 842b, 853a-b.

34 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, IV, 214, 215, 221, 294, 295, 322; V, 365, 378; Alâeddîn es-Semerkanî, *a.g.e.*, vr. 633a, 634b, 655b, 663b, 837a, 840b.

35 en-Nahl, 16/65; el-Kehf, 18/45; er-Rûm, 30/50; es-Secde, 32/27; Yasin, 36/33; el-Hadîd, 57/17.

36 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, III, 96, 232, 383, 508; IV, 58, 94, 172, 179, 199, 216, 379, 380, 425; V, 30, 46, 266, 359; Alâeddîn es-Semerkanî, *a.g.e.*, vr. 439b, 469a, 509b, 541a, 590a, 599b, 622b, 624b, 629b, 633b, 679a, 690b, 749a, 753a, 810b, 836a.

37 er-Ra'd, 13/2; Lokmân, 31/10.

tedir olduğuna delildir. Direksiz ve dayanaksız yükseltinin direkler olmadan ihdas edilmesi, bunu ortaya koyanın kudretine işaret eder. Uçsuz bucaksız gökleri, sertliği ve yoğunluğuna rağmen yer küreyi, engin denizleri, güneş, ay ve yıldızlar gibi varlıkları insanlığın faydasına boyun eğdiren, tabiatta cereyan eden bütün olayların arkasında bir kudret vardır. Yeryüzünü insanlar için yaşanılır mekân kılan³⁸ ve bu düzeni koruyan Allah,³⁹ onları öylece dengesi bozulmaksızın devam ettirendir. Bu yüce kudret, insanın da Allah'a teslimiyetini salık verdiği gibi tüm bunlar, Allah'ın ölümden sonra hayatı yaratmasının, aklen ne kadar mümkün olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.⁴⁰

Görüldüğü üzere, insanın bakışı kâinatta cereyan eden olayların ardındaki kudrete çevrilerek aynı gücün ahiret hayatını yaratmasının aklen imkânı ispatlanmaktadır.

1.2.2.2. Varlıktaki Dönüşüm Açısından

Allah'ın kudretinin en büyük kanıtı, sürekli oluş ve bozuluşlara konu olan kâinattır. Mâtürîdî, bu oluş ve bozuluşları tabiatta ve insanda olmak üzere iki yönden ele almaktadır. O'na göre cansız varlıktan canlı varlığın, canlı varlıktan cansız varlığın meydana getirilmesi⁴¹ gibi bir devridaimin değişmeksizin sürmesi, dünya hayatının ahiret hayatına dönüşmesini mümkün kılmaktadır.⁴²

Mâtürîdî, gecenin gündüze, gündüzün geceye dönüşmesini⁴³, Cenâb-ı Hakk'ın vahdâniyetine ve rubûbiyyetine delil olarak gösterdiği gibi, yeniden diriltilmeye ve ölüm ötesi hayatın mevcudiyetine de kanıt olarak getirir. Ona göre gece, gündüzün ardından gelerek geriye hiçbir iz bırakmadan onun aydınlığını ortadan kaldırır. Aynı şekilde gündüz de gecenin ardından gelerek geriye hiçbir iz bırakmadan onu yok eder. Sonra gece ve gündüzden her biri, hiçbir eksiklik ve farklılık olmaksızın eski, ilk hâllerine dönerek yeniden ortaya çıkarlar. Gece ve gündüz, hiçbir emare bırakmadan ortadan kalksalar bile yeniden ortaya çıkmalarıyla neticelenen bu dönüşüm, dünya hayatının bir başka hayata dönüşümünü mümkün kılar.⁴⁴ Ahiretin varlığını mümkün

38 Abese, 84/24.

39 el-Enbiyâ, 21/30-33.

40 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II, 613; III, 26, 325-327, 398,523; IV, 42, 65, 54, 71, 77, 144, 221, 293, 470, 556, 557, 574, 593; V, 8, 10, 190, 191, 246, 265, 267, 377, 386, 463, 469, 464; Alâeddîn es-Semerkindî, *a.g.e.*, vr. 421a, 494b, 495a, 544b, 585b, 593a, 594a, 615a, 634b, 655b, 702a, 724b, 725a, 728b, 729a, 743b, 744a, 811a, 840a, 842b, 860b, 861b.

41 Âl-i İmrân, 3/27, 190; el-En'âm, 6/95, 96.

42 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, I, 64, 261, 343-346; II, 150, 244, 246, 465, 490; III, 75, 139, 413, 511, 520, 577; IV, 76, 77, 175, 200, 293; V, 40, 378, 391, 434, 469; Alâeddîn es-Semerkindî, *a.g.e.*, vr. 32b, 109a, 141a, 141b, 262a, 297a, 298a, 366a, 373b, 433b, 451b, 517b, 542a, 543b, 544a, 561a, 594a, 594, 623b, 655b, 751b, 840b, 843b, 854a, 861b.

43 el-Bakara, 2/164; Âl-i İmrân, 3/190, Yunus, 10/5, 67.

44 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, I, 114-116, 163, 248; Alâeddîn es-Semerkindî, *a.g.e.*, vr. 51a, 51b, 66a, 103a.

kılan diğer örnek de, çekirdeğin ve tohumun toprağa düşüp parçalanması, adeta bir ölü hükmündeysen Allah'ın onları yeşil, canlı bir bitkiye dönüştürerek daha sonra tekrar eski hâllerine döndürmesidir. Bu dönüşüm insanlığı var olduğundan bu güne kadar devam etmekte ve insan her an buna tanıklık etmektedir. Bu devridaim, ölümden sonra dirilmenin mümkün olduğunu göstermektedir. Çünkü ölü hükmünde olan çekirdek ve tohumdan yeşil bir bitkiyi yaratmaya kadir olanın, ölen ve mezarda toprak olan insanı tekrar diriltmesi aklen mümkündür.⁴⁵

Mâtürîdî'ye göre Cenâb-ı Hak, ahiretin varlığı konusunda insanın dikkatini bizzat insanın kendisinde cereyan eden dönüşümlere de çekmektedir. Önce insanın topraktan, sonra az bir sudan, sonra bir "alaka"dan, sonra da yaratılışı belli belirsiz bir "mudga"dan yaratılması haber verilmektedir. Kaynağı toprak olan dönüşüm, bu dünya hayatının sona ermesi ve ahiret hayatının başlamasıyla son bulacaktır.⁴⁶ Öyleyse insanın hayatı boyunca geçirdiği aşamalar da dâhil, göz önünde cereyan eden bu dönüşümler belli bir amaç doğrultusunda yaratılmakta ve ahiret hayatını aklen mümkün hâle getirmektedir.⁴⁷

Sonuç olarak, her başlangıç bir sonu bünyesinde taşıdığından, hayat boyunca tanıklık edilen bütün oluş ve bozuluşlar ahiretin varlığını mümkün kılmaktadır. Zira hayatta dönüşüme uğramayan varlık ve süreç yoktur ki hayat da başka bir hayata dönüşmesin.

1.2.2. Ahiretin Aklen Gerekli Oluşu

Bu kısımda ölüm ötesi hayatın aklen gerekliliği, ilahî adalet, ilahî hikmet ve psikolojik açılardan ele alınacaktır.

1.2.2.1. Adalet Açısından

Allah'ın isimlerinden biri olan adl, "mutlak adalet sahibi, aşırılığa meyiletmeyen ve asla zulmetmeyen" manalarına gelir. Bütün Müslüman âlimler, Allah'ın âdil olduğu hakkında ittifak hâlinindedir.⁴⁸ Bazı düşünürler ahiret fikrinin esasını adalete dayandırarak, adalet anlayışını, ahiretin varlığını gerektiren en önemli unsur olarak görmüştür.⁴⁹ Mâtürîdî'ye göre ahiret hayatı, ilahî adalet ve mutlak adalet açısından

45 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II, 150; Alâeddîn es-Semerkindî, *a.g.e.*, vr. 262a.

46 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, III, 357, 358, 474; IV, 59, 419; V, 10, 203, 265, 332, 344, 358, 385, 432-435; Alâeddîn es-Semerkindî, *a.g.e.*, vr. 532a. 590b, 744a, 794b, 810b, 828b, 832a, 835b, 842b, 850b, 853a-b.

47 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II, 479; III, 390, 397; IV, 59, 366; V, 10, 29, 256; Alâeddîn es-Semerkindî, *a.g.e.*, vr. 370a, 370b, 513b, 590b, 675a, 744a, 748b, 807b.

48 Bekir Topaloğlu, "Allah", *DİA*, II, 484; a. mlf., "Adl", *DİA*, I, 387.

49 Seyyid Kutub, *Kur'an'da Kıyamet Sahneleri* (çev. Mehmet Yolcu), İstanbul 1991, s. 13, 14; Atay, *Kur'an'a Göre İman Esasları*, s. 55-60, 77.

zorunludur. Ona göre adalet, bir şeyin yerli yerine konulması; zulüm ise, bir şeyin yerli yerine konulmamasıdır. Allah ise adaletin zıddı olan zulümden uzaktır.⁵⁰

Mâtürîdî, ilahî adalet bakımından iyilere iyiliklerinin karşılığı, kötülere de kötülüklerinin karşılığının adaletle verileceğinden ve teslimiyet gösterenle günahkârların bir tutulmayacağından⁵¹ söz eden ayetlerdeki bilgileri, ahiret âleminin varlığına istidlâl eder. Söz konusu ayetlerde Allah, kötülerle iyileri bir tutmayı adaletle muamele edilerek herkese hak ettiği karşılığın verileceğini bildirmektedir. Bu dünya hayatında inanan ile inmayan arasında sıhhat, mal ve sahip olunan nimetler noktasında bir ayırım yoktur. İyiler de kötüler de dünyadan aynı şekilde istifade etmektedir. İman ve tezkîb, belli bir anlamı ifade eden sözlerden ibarettir. Fakat iman eden bir insan, bu imanının gereği olarak nefesine ağır gelecek hükümleri ve sorumlulukları yerine getirerek imtihana tâbi tutulmaktadır. İnanan insan, inancı adına birtakım lezzetlerden uzak kalmakta; inançsız olan ise, rahatı için bir sınır tanımamaktadır. Sıkıntıyı daha çok Allah'ın dostları çekmektedir. Her hak sahibine hakkının verildiği ayrışma yeri olmazsa, insanın dünyadan istifade ederek ölen hayvanlardan bir farkı olmadığı ortaya çıkar. Mâtürîdî, eşitliğin ve adaletin tam olarak bu dünyada gerçekleşmediğine değinerek, Allah'ın adaletinin gerçekleşeceği bir hayatın olmasını gerekli görür. Böylece ilahî adaletin bir sonucu olarak iyiler ve kötülerin birbirinden ayrışacağı, herkese davranışlarının karşılığının verileceği bir hayat vuku bulmalıdır. Fakat ahiretteki mükâfat, bir hak ediş ve gereklilik olmayıp, Allah'ın bir lütfü, ihsanı ve keremi olacaktır. Mâtürîdî, Allah'ın adaletinin bu şekilde anlaşılmasının daha uygun olacağını söyleyerek bu ayırımın önemine dikkat çeker.⁵²

Mâtürîdî, mutlak adalet açısından da ahiret hayatını zorunlu bulur. Cenâb-ı Hak hüküm verenlerin en iyisi olup⁵³ zulümle vasıflanamayacağına göre, mazlumun hakkını alacağı, hiçbir kayırmanın olmayacağı bir hüküm gününün olması, akıl açısından zorunlu hâle gelmektedir. Bu dünya hayatında, dünyadan faydalanma açısından iyi insan ile kötü insan arasında bir farklılık yoktur. Ancak akıl, bu farklı özelliklere sahip olan iki insanın fiillerinin, neticesi bakımından ayrılmalarını gerekli görmektedir. Ancak birçok hak sahibinin, hakkını almadan öldüklerini görüyoruz. İyilik eden yaptığı iyiliğin karşılığını almalı, kötülük yapan da yaptığı kötülüğün karşılığını almalıdır. Ancak bu dünya hayatında, bu durum gerçekleşmeden insanlar ölmektedir.

50 Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 152, 192; Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, V, 137, 199; Alâeddîn es-Semerkandî, *a.g.e.*, vr. 776b, 793a.

51 Yunus, 10/74; el-Câsiye, 45/21; el-Kalem, 68/35.

52 Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 127, 424; a. mlf., *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II, 464, 463; III, 86, 144, 611; IV, 53, 199, 295, 297, 556, 557; V, 8, 201, 267; Alâeddîn es-Semerkandî, *a.g.e.*, vr. 19a, 38b, 64b, 365b, 366a, 436b, 452b, 572a, 588b, 629b, 655b, 656b, 724b, 725a, 743b, 794a.

53 el-A'râf, 7/87.

Öyleyse herkesin hakkını alacağı, mücrimin cezasını çekeceği bir yurt olmalıdır. Bu da ahiret âleminin gerekliliğini ortaya koyar.⁵⁴

Bu dünya hayatında rızkın dağılımı akıl, bilgi ve irfana göre olsaydı, her cahil olanın rızık açısından sıkıntı içerisinde olması, her akıllı olanın da zenginliğe ermesi gerekirdi. Niceleri bu değerlerden yoksun oldukları hâlde, rahat ve müreffeh bir hayat içerisindeydi. Öyleyse her bilgi ve erdemın tafdil edileceği, cehaletin de yerilerek karşılığının görüleceği bir hayat olmalıdır.⁵⁵ Mâtürîdî'ye göre müşriklerin ataları, cezayı hak eden kötülükleriyle cezalarını çekmeden bu dünyadan çekip gitti. Onlara bu yaptıkları kötülüklerin karşılığının verildiği, adaletin yerini bulduğu bir yer olmalı ki, o yer de ahirettir.⁵⁶

Son dönemde ahiretin varlığının ahlaki açıdan temellendirilmesinin, sadece Mu'tezile tarafından işlendiği söylenmiştir.⁵⁷ Fakat Mâtürîdî'nin ilahî adalet açısından ahiret hayatının gerekliliğini ele alması, bünyesinde ahiret hayatının ahlaki gerekliliğini de ortaya koymaktadır. Neticede bu araştırma, Mâtürîdiyye kelâm ekolünde ahiretin gerekliliğinin, ilahî adalet açısından ahlaki bir gereklilik olarak Mâtürîdî tarafından da ortaya konulduğunu göstermektedir.

1.2.2.2. İlahî Hikmet Açısından

Mâtürîdî'ye göre aklın, gerek bilgi kaynağı olarak, gerekse diğer bilgi kaynaklarının güvenilirliğini sağlayan bir güç ve vasıta olarak, epistemolojide çok önemli bir yeri vardır. O, aklı hem akletme anlamında, hem de kâinatın yaratılış hikmetini anlamının bir vasıtası olarak kullanmıştır. Böylece akıl, insanın onu kullanarak iyiliği ve kötülüğü bilmede bir kılavuz, hikmet ile sefehin, abes ile uygun olanın arasını tefrik etmede de bir işaret olarak insanın kullanımına sunulmuştur.⁵⁸

Hikmet kavramına gelince; kelime olarak "bilmek, anlamak, engellemek, sakındırmak, kontrol etmek, kayıt altına almak, sağlam olmak ve hükmetmek" gibi anlamlara gelmektedir. Allah için söz konusu olduğunda eşyayı bilmek, bir şeyi en sağlam ve kusursuz biçimde yaratmak manasına gelmektedir.⁵⁹ Mâtürîdî, hikmet kavramını izah ederken, ahireti de içine alacak şekilde açıklar. Ona göre hikmet, insanı hem bu

54 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II, 131, 464; IV, 46, 173; Alâeddîn es-Semerkindî, *a.g.e.*, vr. 19a, 38b, 64b, 586b, 622b, 700b.

55 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II, 131, 464; IV, 46, 173; IV, 52, 307; Alâeddîn es-Semerkindî, *a.g.e.*, vr. 19a, 38b, 64b, 586b, 588b, 622b, 659b, 700b.

56 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, V, 513; Alâeddîn es-Semerkindî, *a.g.e.*, vr. 870a.

57 İlhami Güler, *İman Ahlak İlişkisi*, Ankara 2003, s. 46-49.

58 Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 9, 14, 17, 274, 351; Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II, 339, 243; V, 203; Alâeddîn es-Semerkindî, *a.g.e.*, vr. 295b, 794b.

59 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "hkm" md.; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "hkm" md.; Hikmet hakkında geniş bilgi için bkz. M. Sait Özervarlı, "Hikmet", *DİA*, XVII, 511-514.

dünyadaki kötülüklerden koruyan hem de ahiret hayatındaki cezalardan uzak tutarak her iki hayatın güzelliklerini kazandıran bir değerdir. Akıl, hikmete erişmedeki bir vasıta. Şayet insana verilen bu akıl, sevap ve günahla karşılaşılacak bir netice üzerinde düşünmeksizin, özellikle bu dünya hayatı için kullanılırsa gereksiz olurdu. Akıl, sadece bu dünya hayatını düşünmekle sınırlandırılırsa bu durumda insanın hayvanlardan bir farkı kalmamaktadır. Varlıklar üzerinden ebediyete uzanmasıyla hikmete erişen akıl, insana ahiretin varlığının gerekli olduğunu öğretmektedir.⁶⁰

Mâtürîdî'ye göre kıyamet ve ahiret, bu dünya hayatına ve içindekilerine hikmet katmaktadır. Eğer ahiret hayatı olmasaydı, dünya hayatı anlamsızlığa mahkûm olurdu. Yaşam, ahiretin varlığıyla, âhiret de yaşamla anlam ve hikmet taşımaktadır.⁶¹

Şerhu't-Te'vilât'ta belirtildiğine göre Mâtürîdî, ilahî hikmet açısından ahiretin gerekliliğini şöyle açıklar. Akıl açısından ahiretin varlığı birçok yönden vaciptir. Bunlardan biri de kâinattaki varlıkların hedef ve amaç güdülmeden yok olmaya mahkûm edilmesi açısından. Zira varlıkların herhangi bir amaç ve hedef gözetilmeksizin yaratılarak yokluğa mahkûm edilmeleri mantıksız, abes ve oyun değil midir? Dünyada bir bina inşa edenin hiçbir amaç ve gaye gütmeyen bina inşa etmesi ve binanın inşasını tamamladıktan sonra onu yıkması, aklın mantıksız ve abestir. Akıl ve hikmet açısından bu durumun imkânsızlığı insanın fiillerinde böyleyken, Allah'ın fiillerinde nasıl söz konusu olabilir? Belli bir amaç ve hedefi olmayan her gayret hikmetsiz olduğu gibi, kusursuz bir şekilde yaratılan bu âlemin bir amaç gözetilmeden boş yere yaratılması da hikmetten uzaktır. Eğer her türlü eylemin karşılığının verileceği başka bir âlem olmazsa, bu müşahede edilen şeyler boş ve hikmetten uzak bir duruma düşmez mi? Ahireti inkâr hikmeti ortadan kaldırdığından, kâinatı yaratana hikmetsizlik isnat etmek demektir.⁶²

Mâtürîdî'ye göre yer, gökler ve ikisi arasındaki varlıkların fonksiyonları üzerinde düşünülürse, tüm bunların insanoğlu için yaratıldığı ve onun kullanımına verildiği hemen anlaşılır. Eğer âlemi yaratan kendisi için yaratsaydı, kendisinin istifade edeceği şekilde yaratırdı. Nitekim varlıkların insanlığın hizmetine verilmesinde, aklını kullanan bir toplum için delillerin olduğunun belirtilmesi⁶³ buna işaret etmektedir. Kendisine boyun eğdirilen kâinat karşısında sahip olduğu kullanım yetkisinden insanın

60 Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, s. 124; Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, I, 227; II, 113, 114; V, 137, 199; Alâeddîn es-Semerkandî, *a.g.e.*, , vr. 94a, 249a, 776b, 793a.

61 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, III, 17, 436; IV, 141, 354, 525, 614; V, 29, 144, 331, 353, 454; Alâeddîn es-Semerkandî, *a.g.e.*, vr. 357b, 614a, 672a, 716a, 739a, 748b, 778b, 828a, 834b, 858a, 918b.

62 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, I, 107, 341, 342; II, 111, 131; III, 22, 79, 230; IV, 11, 36, 37, 46, 51, 199; 144, 185, 198, 212, 221, 268, 475; V, 29, 202, 203, 343, 399, 487; Alâeddîn es-Semerkandî, *a.g.e.*, vr. 19a, 38b, 49b, 145a, 248a, 419b, 434b, 445b, 468b, 577b, 584a, 586b, 615a, 626a, 629b, 632b, 634, 648a, 703a, 748b, 794a, 794b, 831a, 831b, 865b.

63 el-Câsiye, 45/13.

sorgulanmaması düşünülemez. Dünya hayatında sahip olunan en sıradan bir kullanım hakkının sorumluluğunun hayır ve şerle son bulan bir neticesi olduğuna göre, insanın bu imkân ve yetkisinin sorgulanacağı, ceza göreceği veya mükâfata nail olacağı bir yer olmalıdır. Aklen iyi kullanım ile kötü kullanımın ayrışması bir gerekliliktir. Akıl, bu iyi ile kötü insan arasındaki ayrımın dünya hayatında bile gerçekleşmesini gerekli görmekte, söz konusu davranışlar için sonuçlar üretmektedir. Aklen de ideal manada bir ayrışma bu dünyada mümkün olmadığından, bunun mümkün olacağı, amellerin karşılığının görüleceği hayatın olması hikmetin bir gereğidir.⁶⁴

Bu dünya hayatında herhangi bir neticeyi hedeflemeyen her hareket, abes olan bir fiili ortaya koyar. Zira tarlasını sürerek işleyen ve ardından orada bitkiler yetiştiren bir insan, bitkilerini güzelce yetiştirdikten sonra onları kendi hâline kurumaya terk etse ne kadar akılsızca, hikmetsizce ve boşuna çalıştığı hemen fark edilir. Ondandır ürünü satıp neticesini alması beklenir. Peki, bunca âlemin yaratılması ve ahenk içerisinde devam ettirilmesi, bir neticenin varlığını gerektirmez mi? İşte bu, neticesi ba'le başlayacak ahirettir.⁶⁵

Mâtürîdî; göklerin, yerin ve bu ikisi arasındaki varlıkların hikmet ile yaratılması⁶⁶ ile dünya hayatının eğlence ve oyundan ibaret olduğu, ahiret yurdunun gerçek hayat olduğu⁶⁷ ile ilgili ayetler arasında çelişkinin olmadığını söyler. O'na göre hayat, ahiret âlemine inananlar için ebedî bir yaşamı netice vermesiyle bir hikmet yumağı, inanmayanlar için ise neticesiz olduğundan oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir.⁶⁸ Dünya hayatındaki elemeler, ahiret hayatında tehdit konusu olan azabı; lezzetler ise vaat edilen cennetin güzelliklerini insana öğretir. Böylece kâinat üzerinde dikkatli bir tefekkür yapıldığında, varlıkların özelde cennet ve cehennem, genelde ise ahireti hatırlatıcı fonksiyonunun olduğu anlaşılacaktır. Mâtürîdî bunun yanında dünya hayatındaki sevinç ve üzüntülerin, insanın cennet ve cehennemdeki tasvirleri anlamasına yardımcı olduğuna da işaret eder.⁶⁹

64 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II, 133, 465, 510; III, 61, 71, 123, 197, 321, 323, 357, 398, 421, 422, 577; IV, 5, 6, 174, 177, 199, 212, 292, 354, 377, 483, 579, 587, 588, 610; V, 8, 10, 14, 39, 47, 97, 192, 193, 195, 384, 458, 469, 470; Alâeddîn es-Semerkandî, *a.g.e.*, vr. 255a, 366a, 379a, 430a, 513b, 520a, 561a, 561b, 575a, 624b, 632b, 670a, 678b, 743b, 744a, 767a, 432a, 460a, 493a, 494a, 502b, 575b, 623a, 629b, 655a, 655b, 705a, 730a, 732b, 738a, 745a, 751a, 753a, 792b, 842a, 859a, 859b, 861b, 862a.

65 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II, 86, 486; III, 144, 383; IV, 71, 302, 426; V, 386, 387, 399, 435; Alâeddîn es-Semerkandî, *a.g.e.*, vr. 372b, 436b, 445b, 509b, 510a, 593a, 658a, 690b, 842b, 845b, 854a.

66 el-Enbiyâ, 21/16, el-Ankebut, 29/44; ed-Duhân, 44/38; Sâd, 38/27.

67 el-Ankebut, 29/64.

68 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, I, 107, 341, 342; II, 111, 131; III, 79, 230; IV, 28, 29, 36, 37, 46, 144, 169, 185, 198, 212, 268, 269, 463, 475, 505, 568, 575; V, 29, 48–50, 202, 203, 343, 358, 359, 367, 399; Alâeddîn es-Semerkandî, *a.g.e.*, vr. 19a, 38b, 49b, 145a, 248a, 434b, 468b, 582a, 584a, 586b, 615a, 622a, 648a, 648b, 700a, 7003, 710b, 727b, 729a, 748, 753b, 794a, 794b, 831a, 831b, 845b.

69 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, I, 19–22, 114–116, 163, 248; II, 302; IV, 92; V, 189, 345–347; Alâeddîn es-Semerkandî, *a.g.e.*, vr. 14a, 14b, 51a, 51b, 66a, 103a, 315a, 599a, 790a, 832b.

Neticede dünya hayatında yapılan bir fiil, sebep ve sonuç bağlamında var olup anlam ve hikmet kazandığı gibi, dünya hayatı da sebepsiz ve neticesiz düşünülemez. Dünya hayatı ahiretin varlığıyla, ahiret de dünya hayatıyla anlamlı ve hikmetli hâle gelir.

1.2.2.3. İnsan Psikolojisi Açısından

İlk çağlardan beri bazı filozoflar maddi bir ölümsüzlük fikrini geliştirerek, insanın maddi özü bakımından ölümsüz olabileceğini savunmuşlardır. İnsanoğlunun yaşama arzusu; maddi, ruhi, biyolojik ve sosyal ölümsüzlük gibi çeşitli şekillerde tezahür etmiştir.⁷⁰ Hatta Thales, kendisinin ölümsüz olduğuna inanmayan insanı hayvanlar ile aynı mertebede görür. Ona göre ölümsüzlük inancı, insanı diğer varlıklardan üstün kılmaktadır.⁷¹ İnsanın yeryüzünde var olmasından itibaren hemen her toplumda hayatın kısılalığı, buna karşın güçlü bir yaşama arzusu ona sonsuz bir yaşam fikrini ilham etmiştir. Bu arzu, toplumlarda ebedî bir yaşam adına mücadeleye dönüşerek bazı mitolojik özellikler taşıyan Gılgamış destanı, İskender efsanesi ve içeni ölümsüzlüğe kavuşturduğuna inanılan “âb-ı hayat” fikri gibi çeşitli şekillerde kendini göstermiştir.⁷²

Fitrat, insanın doğuştan sahip olduğu bütün özelliklerini kapsamakla birlikte ilk yaratılış esnasında Allah’ın insan tabiatına yerleştirdiği, önceden bilgisinin bulunmadığı yaratanını tanıma eğilimi ve ruh temizliği gibi olumlu yetenek ve yatkınlıkları ifade etmektedir. Nitekim Kur’an-ı Kerim insanı tefekküre sevk etmede, onun bu yönünü göz önünde tutarak, insanın hakikate götüren fitratını aktif hâle getirmeye çalışmaktadır.⁷³ Mâtürîdî’ye göre Kur’an-ı Kerim’in insan fitratına hitap etmesindeki amaç, insanın ahiret hayatından önce yaşadığı bu dünyada da mutlu bir hayat sürmesini sağlamaktır. Ona göre insan, fitratının gerekli gördüğü ba’se inanmakla mutlu olacak, inanmayan ise daha bu dünyada iken azabı yaşamaya başlayacaktır.⁷⁴

70 Ölümsüzlük düşüncesi ve dayandığı temeller hakkında felsefi görüşlerin bir özeti için bk. Turan Koç, *Ölümsüzlük Düşüncesi*, İstanbul 1991, s. 27 vd.

71 Nihat Keklik, *Felsefe*, İstanbul 1978, s.180. Felsefi anlamda ruhun ölümsüzlüğü fikri, ilk kez Eflatun tarafından etraflıca ele alınmıştır. Bk. Eflatun, *Phaidon* (çev. Suat K. Yetkin-Hamdi R. Atademir), İstanbul 1997.

72 Ahmet Yaşar Ocak, “Âb-ı Hayat”, *DİA*, I, 1–2; İsmail Hakkı İzmirli, “Âb-ı Hayat”, *İTA*, I, 43–58.

73 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “ftr” md.; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “ftr” md.; Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rifât*, “Fitrat”, md.; Hayati Hökelekli, “Fitrat”, *DİA*, XIII, 47; Yusuf Şevki Yavuz, *Kur'an-ı Kerim'de Tefekkür ve Tartışma Metodu*, s. 95. Fitratın farklı yorumları ve fitratla ilgili yorumların toplu değerlendirmesi için bk. Hülya Alper, *İmanın Psikolojik Yapısı*, İstanbul 2002, s. 164-171.

74 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, I, 341; III, 414; V, 188; Alâeddîn es-Semerkindî, *a.g.e.*, vr.140a, 517b, 790a.

Mâtürîdî, ahiret âlemi inancını ispat etmede Allah'ın varlığına delil olan insan fitratında bulunan sonsuzluk duygusunun delil olduğunu savunur. Ona göre insandaki ebedî bir hayat ve daimi bir mutluluk arzusunun varlığıyla birlikte bunun tatmin edilememesi mümkün olamaz. Dünya hayatı sonlu olup, bu arzuyu karşılayamadığına göre, ölüm sonrası hayatta bunun gerçekleşmesi gerekir.⁷⁵

Mâtürîdî'ye göre, her insan hayatı boyunca taşıdığı canlılıktan hoşlanır. Faydasına olacak işlere yönelerek güzel olanı arzular. Bu arzusuna ket vuran ve ortadan kaldıran her şeyden kaçınır. Nitekim ölüm, kendisinden kaçmanın ve kurtulmanın mümkün olmayan ve nefse itici gelen bir gerçek, hayat ise sürekli arzulanan fakat bütün geçiciliğiyle insanın önünde duran bir olgudur. Bu tutku dünyada tatmin edilemediğine göre, insanın canlılık ve sonsuzluk duygusunu karşılayacak bir âlem olmasıdır.⁷⁶

Mâtürîdî'ye göre açlık yeme ve içmeye sevk ettiği yiyecek ve içeceklerin varlığına delil olduğu gibi, sonsuzluk ve ebedî yaşama arzusu da sonsuz bir hayatın varlığına işaretler. Ölümün, yeniden var oluşu ifade eden yaratma kelimesiyle⁷⁷ zikredilmesi de insanın ebedî yaşam arzusunu anlamlı hâle getirmektedir. Mâtürîdî'ye göre insan, kendi fitratı itibarıyla sevdiği ve sevmediği özelliklere sahiptir. Eğer bunları seçme kendi elinde olsaydı, sevdiklerini tercih edecek, sevmediklerini ve kendisini zor durumda bırakanları da etrafından uzaklaştırırdı. Onun bu durumu bile burada yapamadıklarını yapabileceği bir âlemin varlığını gösterir.⁷⁸ Cenâb-ı Hak, nefsin arzulamadığı ve kendisinden kaçtığı ölümle, nefsin daima arzuladığı hayatı bir arada vermiştir. Hayatın sürekliliği içerisinde tekrarlanan yaşam ve ölüm olayının var kılınışının dinî anlamı "...kimin daha iyi iş ve davranışlarda bulunacağına denemesi"⁷⁹

75 Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, s. 77 vd.; a.mlf., *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, I, 251–252; III, 210–211; V, 188–189; Alâeddîn es-Semerkindî, *a.g.e.*, vr. 104b, 105a, 463a, 790a, 790b.

76 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, III, 210–211; V, 188–189; Alâeddîn es-Semerkindî, *a.g.e.*, vr. 463a, 790a, 790b. Ebedî yaşama duygusu ahiret hayatının varlığı adına aklî bir gereklilik kabul edilmekle birlikte D. Hume ve J.S. Mill gibi düşünürler, arzunun objesinin gerçekliğine gitmeye çalışmanın felsefî açıdan sağlam bir yol olmadığını savunmuşlardır. Mill'e göre, "evrenin düzeni içinde her arzu edilen şeyin gerçek olduğunu düşünmek asla doğru değildir." Aydın da "Mademki ölümsüzlük evrensel olarak arzu edilmektedir. O hâlde insan ölümsüzdür." denilemeyeceğini belirterek arzu etmenin ve arzunun objesinin farklılığına işaret etmektedir. Fakat meselenin insanın sahip olduğu bütün arzulara genellenerek, insanın hayatının akışını etkileyen ve onu yönlendiren ebedîlik duygusuyla bir tutulması doğru değildir. Zira diğer duygular, insan üzerinde ebedîlik duygusu kadar derin tesire sahip değildir. Ayrıca güçlü bir etkiye sahip ebedî yaşam duygusunun bir şekilde tatmin edilmemesi, Allah'a hikmetsiz bir işi isnat olacaktır. Bk. Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi*, s. 244; Veysel Güllüce, *Kur'an-ı Kerim'de Ahiret İnancının Temelleri*, Erzurum 2001, s. 293–294.

77 el-Mülk, 67/2.

78 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, I, 341; III, 414; V, 188; Alâeddîn es-Semerkindî, *a.g.e.*, vr.140a, 517b, 790a.

79 el-Mülk, 67/2.

olarak Kur'an'da zikredilmiştir. Buradaki sır, sakındırma ve arzulatma etrafındadır. Kim, ölüm ve ötesinden sakınarak, hayatın içinde kaybolmadan hayatını hayırlı faaliyetler alanına dönüştürecek, kim de hayata aldandıp nefsin sonu gelmez arzuları uğruna çalışacak? İşte dünya hayatı bunun belli olması ve ortaya çıkması içindir.⁸⁰

Mâtürîdî'nin ahiret âleminin varlığına delil olarak gördüğü insan fitratındaki sonsuzluk arzusu, son dönem düşünürleri tarafından da kabul görmüştür. Özellikle din psikolojisi sahasında yoğun olarak işlenmiş olan bu duygunun, Tanrı'ya imandan bile köklü olduğu kabul edilmiştir. Günümüzde ölümsüzlük duygusu, yani ahiret inancı, ölüm karşısında duyulan korku ve endişenin en etkili ilacı olarak kabul edilmiştir.⁸¹ Felsefenin yaygın olduğu merkezlerden uzak kalmasına karşın Mâtürîdî'nin ebediyet arzusunu delil kabul etmesi, onun yaşadığı çağın bilgi birikiminden istifade ettiğini göstermektedir.

SONUÇ

Vahiylerin bildirdiğine göre, insanlığın önünde kaçınılmaz bir gerçek olan kıyamet ve ahiret, bireyin ve toplumun yaşantısının şekillenmesinde son derece önemli bir etkiye sahiptir. Bu tesirin olumlu yönde olması kıyamet ve ahiret âlemi inancının yorumlanmasıyla son derece yakından ilişkilidir. Nakle ve akla uzak yorumlar, insanı tutkularına esir eden ve neticede dünyevileşen bir varlık hâline getirmektedir. Bu itibarla Kur'an-ı Kerim'de ahireti konu alan ayetlerin yorumunda insanın eğitilmesi ve psikolojisini ön planda tutarak bireyi aktifleştiren, kendine ve diğer varlıklara karşı yararlı kılan görüşleri ortaya koyan Mâtürîdî'nin fikirleri, günümüzün sekülerleşen dünyasında büyük önem taşır.

Naklen sabit olan ahiret âlemi inancının, Mâtürîdî tarafından aklen temellendirilmiş olması, inanan bireyin, inancını kuvvetlendirerek onun huzurlu ve tutarlı bir yaşam sürmesine yardım edici niteliktedir. Mâtürîdî'nin ahiret âlemi inancını aklen temellendirmesi, kelâm kaynakları içerisinde konunun ele alınmasını bir ilk olarak ortaya koymaktadır. Ayrıca ahiret hayatının aklî açıdan temellendirilmesi sonraki Mâtürîdiyye kelâm ekolü temsilcilerince Mâtürîdî kadar kapsamlı ve derinlemesine ele alınmamıştır. Mâtürîdî, ahiret âlemi inancının temellendirilmesini daha çok aklî imkân ve gereklilik açısından yapmış, fakat bunu yaparken çıkış noktası yine nakil olmuş ve görüşlerini ispatlamada ayetleri delil olarak getirmiştir. Naklî ve aklî olarak temellendirilmiş ölüm ötesi hayat inancı; Allah-insan, insan-insan ve insan-tabiat ilişkilerini doğru bir zemine oturtmakta ve inanan insana, yaşamın gayesinden uzaklaşmadan hayatını hayırlı faaliyetler alanına dönüştürmesinde yardımcı olmaktadır.

80 Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, V, 188; Alâeddîn es-Semerkindî, *a.g.e.*, vr. 790a.

81 Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi*, s. 237.